

УДК 378.147:796.011.3

DOI <https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2023-3.14>

Василь ФЕДОРЕЦЬ

кандидат медичних наук, доцент,

доцент кафедри педагогічних наук та професійної і початкової освіти,

Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти»

bruneu333@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-9936-3458

Оксана КЛОЧКО

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри математики та інформатики,

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

klochkoob@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6505-9455

**КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ІНТЕГРАТИВНИХ РОЗВИВАЛЬНО-
ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИХ СТРАТЕГІЙ НА ОСНОВІ
МЕТОДОЛОГІЧНО-ЦІННІСНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ
У СИСТЕМІ ANIMA/SOMA**

Анотація. У статті на основі методологічної рефлексії проблеми взаємодії у системі *anima/soma* репрезентується концептуалізація інтегративних розвивально-здоров'язбережувальних стратегій, спрямованих на розвиток здоров'язбережувальної компетентності вчителя фізичної культури. Аналіз взаємодії у системі *anima/soma* проводився на основі: використання людиномірних ідей давньогрецької культурно-освітньої системи пайдеї, кордоцентризму та віртуальної психології, шляхом методологічно-ціннісного осмислення патохарактерологічного феномену соматизації та застосування теорії функціональних систем. На основі проведеного аналізу визначається відносна автономія у системі *anima/soma*. Відповідно, *anima* і *soma* можуть бути визначені як якісно відмінні онтології, які не редукуються до матеріального субстрату – людського організму. Вказана автономія представляється у форматі передумови розвитку як інтегративних і взаємодоповнювальних взаємодій у системі *anima/soma*, так і як основа для формування конкурентних ефектів. Конкурентні взаємодії у системі *anima/soma* репрезентуються як глибинні антропологічні і духовні передумови порушень психологічного і духовного здоров'я, а також як значимі аспекти дисгармонійного розвитку, включаючи негативний вплив на характер особи, на її поведінку і соціальну та культурну адаптацію. На основі методологічно-ціннісного осмислення взаємодії у системі *anima/soma* актуалізовані методологічні ідеї інтеграції, гармонізації, взаємодоповнення і синергійної взаємодії. Ідеї інтеграції і гармонізації у системі *anima/soma* лежать в основі розроблених інтегративних розвивально-здоров'язбережувальних стратегій, які представлені такими концептами: евтюмії і гармонізації, турботи про себе, кордоцентричною стратегією, архітектурно-мистецькою стратегією естетизації. Вказані стратегії розроблені з метою розвитку здоров'язбережувальної компетентності вчителя фізичної культури і удосконалення освітніх практик і технологій збереження здоров'я. Метою вказаних стратегій є також професіоналізація педагога та розвиток його професійної суб'єктності й інтелектуальне, етичне, естетичне удосконалення. Інтегративні розвивально-здоров'язбережувальні стратегії є значимими складниками такої методологічної системи, а також являють собою практико-технологічний інструментарій збереження здоров'я і різностороннього розвитку особистості.

Ключові слова: здоров'язбережувальна компетентність, вчитель фізичної культури, післядипломна освіта, методологія, педагогіка здоров'я, *аніма*, *сома*, евтюмія, гармонізація, пайдея, соматотонія, етика, естетизація, кордоцентризм.

Vasyl FEDORETS

Candidate of Medical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Pedagogical Sciences and Vocational and Primary Education, Public Higher Educational Establishment "Vinnytsia Academy of Continuing Education"

bruneu333@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-9936-3458

Oksana KLOCHKO

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Mathematics and Informatics, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

klochkoob@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6505-9455

CONCEPTUALIZATION OF INTEGRATIVE DEVELOPMENTAL AND HEALTH-PRESERVING STRATEGIES BASED ON METHODOLOGICAL AND VALUE REFLECTION OF THE PROBLEM OF INTERACTION IN THE ANIMA/SOMA SYSTEM

Abstract. *In the article, based on the methodological reflection of the problem of interaction in the anima/soma system, the conceptualization of integrative developmental and health-preserving strategies aimed at the development of the health-preserving competence of the physical culture teacher is represented. The analysis of the interaction in the anima/soma system was carried out on the basis of: the use of human-dimensional ideas of the ancient Greek cultural and educational system of paideia, cordocentrism and virtual psychology, through the methodological and value understanding of the patho-characteristic phenomenon of somatization and the application of the theory of functional systems. On the basis of the conducted analysis, the relative autonomy in the anima/soma system is determined. Accordingly, anima and soma can be defined as qualitatively different ontologies that are not reducible to the material substrate – the human organism. This autonomy is presented in the form of a prerequisite for the development of both integrative and complementary interactions in the anima/soma system and as a basis for the formation of competitive effects. Competitive interactions in the anima/soma system are represented as deep anthropological and spiritual prerequisites for psychological and spiritual health disorders, as well as significant aspects of disharmonious development, including a negative impact on a person's character, behavior, and social and cultural adaptation. On the basis of the methodological and value understanding of the interaction in the anima/soma system, the methodological ideas of integration, harmonization, complementarity and synergistic interaction are updated. The idea of integration and harmonization in the anima/soma system is the basis of the developed integrative developmental and health-preserving strategies, which are represented by the following concepts: euthymia and harmonization, self-care, cordocentric strategy, architectural and artistic strategy of aestheticization. These strategies were developed with the aim of developing the health-preserving competence of the physical education teacher and improving educational practices and health-preserving technologies. The goal of these strategies is also the professionalization of the teacher and the development of his professional subjectivity and intellectual, ethical, and aesthetic improvement. Integrative developmental and health-preserving strategies are significant components of this methodological system, and also represent a practical-technological toolkit for health preservation and multifaceted personality development.*

Key words: *health-preserving competence, physical education teacher, postgraduate education, methodology, health pedagogy, anima, soma, euthymia, harmonization, paideia, somatonia, ethics, aestheticization, cordocentrism.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Переважно в основі педагогічних та освітніх систем лежать культурно і політично співвідносні інтерпретації природи людини. Вказані інтерпретації людської природи починаються від міфічних духовних істот, а натеper переважно «актуалізуються» в «класичних» загальнозрозумілих та загальноприйнятних уявленнях про людину-організм (тобто по суті «людину-тварину») і «прямують» до новітніх образів людини-робота (кіборга). Значимим є те, що в індустріальних суспільствах і перш за все в тоталітарних характерними є інтерпретації природи людини у форматі людини-тварини чи квазітехнічної системи [1]. Кожна педагогічна і освітня традиція, які переважно є проявом і «продовженням» соціально-політичної і куль-

турної систем, розробляють свою прийнятну для них модель і образ людини, які відповідно є системоорганізуючими. Тому в педагогічних системах залежно від запитів існує розмаїття в інтерпретації природи людини з виділенням провідної сутності: тілесної (матеріальної), духовно-ментальної, соціальної тощо. Наприклад, у тоталітарних суспільствах здоров'я, як і людське тіло, як і сама людина та її образ, представлялося як необхідна для системи функція і ресурс на фоні ігнорування душевно-духовного виміру.

Натеper у переході до постмодерну, в час європоцентричних трансформацій української освіти, що є також співвідносним тотальній і «глибинній» культурно-освітнього простору, наші методологічні осмислення природи людини визначаються необхідністю рецепції європейських та українських традицій

демократії, свободи, трансценденції. У системі вказаних традицій «культурного континенту Європа-Україна», які орієнтуються перш за все на гуманітарні моделі людини, людська особистість та її життя, духовна сфера і здоров'я є центральними і визначальними.

Відповідно, у сучасному українському культурно-освітньому просторі, який розвивається на демократичних засадах, для фундації педагогічних систем є сумнівним визначення людини та її здоров'я на основі редукційних учень (комунізму, матеріалізму, біхевіоризму тощо), які начебто об'єктивізують реальність. У системі вказаних «об'єктивізуючих» (насправді, редукціонізм представляється як об'єктивізація) та орієнтованих на біологізаторські і технічні науки і вчення, людина розглядається тільки як високо розвинута соціальна «тварина». Така всім відома ще зі школи пануюча модель «людини-організму» розглядає психіку і душу суто як продукт роботи мозку, при цьому ігноруючи будь-яку трансценденцію та проблему духу.

Водночас центральним питанням людської природи з давніх часів є проблема дуальності людини, тобто наявності як Anima(и) (аніма – душа), так і Soma(и) (сома – тіло). Якщо в наявності Soma(и) сумнівів не виникає, то для Anima(и), як і для Бога у філософсько-світоглядних системах матеріалістичного та атеїстичного спрямувань, місця немає. В кращому випадку, як зазначалося вище, Anima і психіка розглядаються як продукт мозку. Позбавлення Anima(и) онтологічної легітимності й автономії та перенесення її у сферу фантазмів і відповідно редукція людини до біологічного організму дає можливість «згорнути», десемантизувати, знецінити значні пласти культури, включаючи культуру здоров'я. Відповідно, створюється «нова» антропологія і культура, включаючи освітню та педагогічну, яка базується на ідеї «людини-організму» (людини-тварини і її «класична» інтерпретація за І. Павловим – Людина Рефлекторна), яка натепер значною мірою є домінуючою. «Найвищим» проявом такої редукційної антропології була радянська «культура» і «педагогіка», які створили Homo Sovieticus з нібито «міцним» тілесним здоров'ям і деформованою та дефіцитарною духовною сферою.

Таким чином, для культурно орієнтованого і співвідносного демократичним традиціям роз-

гляду природи людини необхідним є її репрезентації з урахування феномену взаємодії у системі anima/soma. Така проблематизація розглядає anima(y) з гуманітарних позицій, що допускає її застосування на рівні метафори чи гіпотези. Ми не вдаємося в питання об'єктивізації існування anima(и) з позицій позитивної науки. Розкриття феноменології Anima(и) і взаємодії anima/soma на основі ціннісних рефлексій європейських духовних і культурних традицій є необхідним, щоб зрозуміти духовно-душевний вимір людини, культури, культури здоров'я, людино-мірності освіти і педагогіки, а також відійти від редукційних моделей та раціональності епохи модерну і тоталітарних суспільств.

Розглядаючи людину з антропологічно-ціннісних [10] і гуманістичних позицій як істоту душевну, багатомірну і поліонтологічну, як вільну і розумну за своєю природою, ми звертаємося насамперед до духовно-орієнтованих інтерпретацій людської природи. У системах вказаних інтерпретацій людина представляється як істота духовно-тілесна чи, за Максом Шелером, – тілесно-душевно-духовна [20]. Атрибутивною ознакою такої поліонтологічної людини і її здоров'я є розкриття її сутності через гармонію, гармонійне існування, розвиток-творчість, а не осмислення тільки у форматах адаптації і боротьби за існування, як це представлено в біологізаторських теоріях. Відповідно до вказаних духовно орієнтованих уявлень про людину як істоту гармонійну і духовно-ментально-тілесну удосконалення здоров'язбережувальної компетентності вчителя фізичної культури в умовах післядипломної освіти ми проводимо на основі розкриття епістеміологічного і гуманістичного потенціалу класичної ідеї антропологізації К. Ушинського [2]. Сутність антропологізації, за К. Ушинським, полягає в професійно орієнтованому осмисленні вчителем людської природи у всій її різноманітності, багатомірності, системності, телеологічності. Антропологізація [2; 10] як педагогічно-професійне і практично орієнтоване осмислення феномену людини є співвідсною до сучасного антропологічного тренду [16] та європоцентричних трансформацій української освіти, що системно представлено в Концепції «Нова українська школа». У системі гуманістичних інтерпретацій природи Homo Educandus (людина, що навчається) та в Концепції «Нова українська школа»

як визначальні представляються актуалізація феноменів здоров'я, гармонії і гармонізації, а також звернення до системного і холистичного осмислення душевної, духовної, ментальної і тілесної сутностей людини.

Вказані вище людиномірні методологічні інтенції і смисли такої педагогічної системи є співвідносними до розроблених на основі ідеології гуманізму і європоцентризму сучасних українських програмних документів, які системно репрезентують Homo Educandus, визначаючи інтегративні стратегії збереження здоров'я, життя, існування і розвитку особистості. Відповідно, аналізуючи «Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у Новій українській школі» (Схвалено Указом Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020) [12], розглядаємо її як установчу системну стратегію, яка на політико-ідеологічному, нормативному і методологічно-світоглядному рівнях розкриває шляхи актуалізації антропологічно-ціннісного виміру сучасного освітнього ландшафту та феноменологію Homo Educandus як індивідууму, що є духовним, здоровим, креативним, людяним, що безпечно існує і розвивається. Розглядаючи таку стратегію, ми звертаємося до тези про: «... усвідомлення важливості здорового способу життя та гармонійного розвитку, високої працездатності, духовної рівноваги, збереження та поліпшення власного здоров'я ...» [12]. При цьому акцентуємо увагу на сентенціях, які актуалізують необхідність «... гармонійного розвитку...» та «... духовної рівноваги...» [12]. Цілеспрямований розгляд зазначених вище аспектів розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у філософсько-антропологічній оптиці спрямовує наші методологічні пошуки до необхідності звернення до первинних, визначальних і гуманістичних осмислень природи людини, тобто до класичних європейських антропологічних понять і традицій фундуєми європейську культуру, освіту і медицину.

Натепер у науковій педагогічній літературі проблема взаємодії у системі anima/soma розглянута як методологічний шлях концептуалізації стратегій збереження здоров'я учасників освітнього процесу та для розвитку здоров'язбережувальної компетентності вчителя фізичної культури в умовах післядипломної освіти висвітлена не досить. З огляду на

методологічно-концептуальну та практико-технологічну значимість розробки зазначеної проблематики для формування людиномірних і дитиноцентричних педагогічних систем, а також, осмислюючи важливість ефективного збереження та формування здоров'я дитини в умовах освітнього процесу співвідносно з її гармонійним розвитком, ми визначаємо таку проблему як актуальну.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Мета статті – на основі теоретичного дослідження взаємодії у системі anima/soma концептуалізувати інтегративні розвивально-здоров'язбережувальні стратегії, спрямовані на розвиток здоров'язбережувальної компетентності вчителя фізичної культури в умовах післядипломної освіти та на вдосконалення освітніх практик і технологій збереження та формування здоров'я.

Для реалізації мети нами визначені такі завдання: проаналізувати проблему взаємодії anima/soma з використанням ідей пайдеї; дослідити проблему взаємодії anima/soma на основі застосування теорії функціональних систем; розглянути проблему взаємодії anima/soma шляхом актуалізації ідей віртуальної психології; розкрити проблему взаємодії anima/soma на основі аналізу феномену соматотонії; вивчити проблему взаємодії anima/soma шляхом актуалізації етично-ціннісного потенціалу кордоцентризму; сформулювати інтегративні розвивально-здоров'язбережувальні стратегії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблематика взаємодії anima/soma нами розглядається в оптиці різних традицій, наук та концептів, а саме: у світлі давньогрецької культурно-освітньої системи – пайдеї (дав. грец. παιδεία) [14]; з урахуванням феномену кайросу (дав. грец. καιρός – «сприятливий час»); з позицій психофізіологічних підходів з використанням вчення про функціональні системи [15]; співвідносно з ідеями віртуальної психології [5; 9]; відповідно до уявлень про патохарактерологічний феномен соматотонії [22]; шляхом актуалізації етично-ціннісного потенціалу кордоцентризму [4; 11; 19; 20].

Гармонізація у системі anima/soma як актуальна спрямованість пайдеї. Для гуманістично орієнтованого і педагогічного осмислення феномену взаємодії у системі anima/soma ми перш за все звертаємося ad fonts (до витоків)

європейської цивілізації – до античності. Цими витоками ante omnia (перш за все) є давньогрецька філософія і культурно-освітня система – пайдея (дав. грец. παιδεία) [14]. Пайдея нами розкривається як перша європейська гуманістична і дитиноцентрична культурно-освітня система, яка на педагогічному рівні визначила демократичний уклад тих суспільств та особистісну свободу їх членів. Демократія і свобода інтерпретується нами як прояв духовно-ментальної природи людини, як домінування духовного виміру над соматичним, що проєктується у соціально-політичний устрій. Відповідно до ідей європеїзації і демократизації українського культурно-освітнього простору ми актуалізуємо необхідність активного використання в педагогічній теорії і практиці методологічного і етично-ціннісного потенціалів пайдеї як духовно орієнтованої та демократично спрямованої культурно-освітньої системи.

Основною метою і смислом пайдеї було розкриття в людині людяності як центральної сутності людської природи. Людяність розглядалася як прояв духовності людини. Людяність, як системна людська якість, що значною мірою визначає специфіку стосунків і комунікацію, перш за все проявляється як здатність бути милосердним, добрим, співчутливим, доброзичливим, гуманним тощо. Вказана здатність може бути розглянута як арете (дав. грец. ἀρετή – чесноти, переваги, добродійність) і одночасно інтерпретується як благо – агаге (дав. грец. ἀγαθόν).

У процесі виховання людини одними з визначальних шляхів розкриття людської природи, представленої як людяність, була її взаємодія з музами – духовними сутностями. Це реалізувалося шляхом навчання різних мистецтв. Первинним аспектом взаємодії з музами як істотами розумними було розкриття в людині її сердечності, гармонійності і людяності. Вказаний культурно-освітній аспект взаємодії людини з музами, який мав виразний духовний вимір, реалізувався в мусичній освіті. Тобто в освіті муз. Мистецтво, включаючи ораторське, як центральне мало зробити людину людяною і розкрити в дитині людську сутність через вишукане вміння говорити. Музи в процесі «занурення» в мистецькі практики мали торкнутися людини і трансформувати її у високу, гармонійну і людяну істоту. Коли музи торка-

лися серця, то в людини розкривалися сердечність та душевність і вона ставала милосердною і доброю; вплив муз на очі визначав появу людяного, сяючого погляду, а не звірячого відблиску; музи проявляли в устах людську посмішку, а обличчя робили сяючим радістю і добром. Розум під впливом муз ставав витонченим і вишуканим, ціннісно-орієнтованим, здатним як до раціонально-логічного, так і до образного, мистецького та міфологічного опанування реальності, відповідно, мова ставала поетичною і вишуканою. Сутність поняття музи безпосередньо пов'язане з ідеєю розуму, тобто це духовні істоти, що несуть і проявляють розум.

Зрозуміло, що ми представляємо ідеалізовані та міфологізовані підходи і результати виховання через взаємодію з невидимою духовною реальністю – музами. Механізмами розкриття вказаних людських якостей були не тільки «впливи» муз, проявлених через мистецтво. Методологічно і світоглядно цінним у такому аспекті є те, що одні з основних педагогічних впливів, які роблять людину людиною, є, по суті, винесеними за межі «видимої» реальності, тобто трансцендентними та у своїх проявах і реалізації представляються значною мірою невидимими, витонченими і вишуканими та ефемерними. Психологічною основою для реалізації таких впливів є спонтанність і грайливість як передумови та складники здорової психіки і здатності до творчості, які по суті контекстуально стають визначальними дидактичними принципами у системі пайдеї. З іншого боку, як ще, окрім мистецтва, можна сформувати, а точніше розкрити відчуття і розуміння краси, гармонії, міри, поетичності, тонкий розум тощо!? Мусична освіта спирається, окрім логіки, закладеної в наративність, що опановується через ораторське мистецтво, на актуалізацію міфологічної складової частини свідомості, на відчуття ритму, на прояв людської вітальності як еротичної сили, яка здатна творити. Недарма педагогічна система Платона включала три основні складники – Ритм, Ерос, Логос.

Кайрос як темпоральний феномен, через який проявляється духовна природа людини. Мусична освіта шляхом застосування ораторського, хореографічного і мусичного мистецтва актуалізувала також темпоральність людини,

екзистенціал темпоральності та розкривала її темпоральну онтологію. В такому аспекті вона діяла синергійно з гімнастичним складником пайдеї, яка шляхом розвитку рухової сфери також виявляла часовий вимір людської природи, тому що рух у своїй сутності є як тілесним, так і темпоральним. Темпоральність можна осмислити, до неї можна «доторкнутися», розкрити у собі через легкі ледь помітні впливи, які реалізуються насамперед через мистецтво. Темпоральність – це те, що більше стосується витонченої мусичної і діалогічної взаємодії зі світом, ніж проведення певної цілеспрямованої і запланованої діяльності. Темпоральність є як побутовою і «зрозумілою», так і одночасно глибинною, онтологічною, загадковою та такою, що торкається глибин душі і вічності.

Для розкриття мусичної сутності людини, яку ми інтерпретуємо як гармонію аніми (в розумінні душі) із собою, з тілом і зі світом, важливим є особливе структурування часу, яке суб'єктивно-психологічно проявляється як відчуття певного актуального та «швидкого» моменту часу і одночасно як безмежного, прекрасного, щасливого і вічного. Такий час давні греки називали Кайросом (дав. грец. – *καιρός*). Кайрос розумівся як сприятливий момент, як особливий, невловимий і щасливий час, як «час життя» і «якісний час», як час, який «тут і зараз» і час як «момент істини» [6; 7]. Цей темпоральний феномен, який дається людині у відчутті безмежного, вічного, щасливого часу, через розуміння та «опанування» часом розкривається завдяки мистецтву і діалогу, може проявлятися у здатності до швидкої, «ефірної», по суті поезисної, і темпорально орієнтованої концептуалізації реальності. Феномен кайросу, який спонтанно і не заплановано проявляється в житті, руховій активності, діалозі, мистецтві, розкриває нам духовно-ментальну, духовно-темпоральну і гармонійну сутність людської природи як таку, що у своїх вищих проявах є відносно автономною і незалежною від соми (тіла).

Таким чином, у пайдеї визначалися два основних і взаємодоповнювальних шляхи формування людини: 1) гімнастичний, який був спрямований на розвиток тіла і рухової сфери і 2) мусичний, метою якого було розкриття духовно-ментальної, етичної і чуттєво-емоційної природи людини. Людина інтерпретувалася як

багатомірне, поліонтологічне явище, як мікрокосмос, в якому панує гармонія. В людині, таким чином, гармонійно поєднувалися якісно відмінні тілесна і духовно-ментальна складові частини. Незважаючи на наявність у людській природі якісно відмінних двох складників (*anima i soma*), у пайдеї вплив на духовно-ментальний вимір визначався як домінуючий і, відповідно, як такий, що забезпечував розкриття людської духовно-ментальної природи як визначальної. Осіб, в яких неповною мірою була розкрита їхня людська духовно-ментальна сутність, що могло проявлятися у відсутності гармонійності, софросюне (дав. грец. *σωφροσύνη*) (чистий розум, поміркованість), духовних арете (розум, доброта, милосердя), відчуття прекрасного, давні греки вважали варварами, тобто людиноподібними істотами, яких не торкнулися високі духовні сутності музи. Варвар міг бути однобоко досконалим, а саме мати сильне тіло, значний інтелектуальний розвиток, добру професійну підготовку, але це ще не робило його людиною, яка була перш за все духовною істотою, що мала мати мир, поезисність, доброту і гармонію в душі та бути людиною. У сутність варвара в процесі виховання могла бути неусвідомлено чи цілеспрямовано закладена дисгармонія. Дисгармонійність насамперед проявляється не через несформованість високого інтелекту, а шляхом не досить розкритої (чи модифікованої) етичної, моральної, естетичної, мистецької складових частин та непроявленої людяності як системоорганізуючої життя і поведінку людської якості.

Освітні системи, в яких цілеспрямовано формувався варвар, переважно були наявними в авторитарних і тоталітарних суспільствах. В таких освітніх системах людина конструювалася однобоко, деформовано, дисгармонійно, переважно тілесно чи вузько інтелектуально орієнтовано. Відповідно, у представників таких суспільств первинно закладалася дисгармонія у систему *anima/soma* як передумова їх душевної нестійкості і нестабільності, як потенціал для підвищеної трудової активності, яка звужено була спрямована на досягнення мегаломанічних здобутків.

Прикладом «ефективного» порушення гармонії у системі *anima/soma* є *Homo Sovieticus* як первинно деформована радянською школою людина, яка по суті була голімом (у розумінні

слуга, біоробот) політичної системи. Сома і звужена професійно орієнтована інтелектуалізація мали домінувати над *anima*(ю) (душею) над людяністю. У саму людину перманентно закладався конфлікт між її якісно відмінними складниками – духовним і тілесним.

Повертаючись до загальновідомого давньогрецького виховного ідеалу калакогатії (дав. грец. *καλοκαγαθία*) [13; 17], звертаємо увагу на те, що він міг бути реалізованим саме через наявність у пайдеї двох вищевказаних складників мусичної і гімнастичної, які спрямовувалося не тільки на розвиток і розкриття потенціалів людини, а також на гармонізацію між *soma*(ю) і *anima*(ю).

Порушення у системі anima/soma на прикладі феномену соматотонії. Прикладом тотального домінування в психічній реальності соми у форматі гіпертрофованого соматичного «Я», включаючи гедоністичне відчуття тіла і тілесного тону, є патохарактерологічний феномен соматотонії [22]. Окрім спадково заданих чинників, його формування умовами розвитку соматотонії є надмірна концентрація на тілесній сфері, яка представляється як центральна і визначальна в психіці особи. Для соматотонії характерними є: уявлення себе як тільки тіло, тобто тілесне «Я», стає домінуючим; нарцисичні схильності; з часом можуть формуватися стійкі стереотипи гедоністичної поведінки. Як прояв і результат соматотонії може бути агресивна та асоціальна поведінка, яка зумовлена значним тілесним потенціалом особистості не врівноваженим людяністю та інтелектуальними, етичними та соціальними спрямуваннями. У разі соматотонії тіло, його потреби і задоволення є не досить контрольованими. В такому випадку спостерігається домінування тілесної природи над *anima*(ю), що значною мірою визначає глибоку і «вкорінену» в тіло залежність особи від тілесних задовольень і пануючого тілесного буття.

Педагогічно орієнтований розгляд феномену соматотонії в контексті взаємодії *anima/soma* жодною мірою не применшує важливу роль фізичної культури, спорту, рухової активності, харчування, формування тілесного іміджу, інших тілесних практик, отримання тілесних задовольень у житті людини і в процесі її формуванні. Педагогічно-ціннісне осмислення соматотонії розкриває визначальну роль гармо-

нії в існуванні людини. Відповідно, з характерологічних і поведінкових позицій ідея гармонізації у системі *anima/soma* видається як одна з визначальних стратегій у формуванні людини, в її життєтворчості і в збереженні здоров'я. Це було усвідомлено в давньогрецьку епоху. Гармонія у взаємодії *anima/soma* розкривалася в форматі концепту калакогатії (дав. грец. *καλοκαγαθία*) [13; 17]. Відповідно, калакогатія розглядалася як виховний ідеал і телос (висока і кінцева мета), як агате (благо) для людини, а також як шлях розвитку гармонійного характеру, як спосіб збереження здоров'я і як цінність для суспільства.

Розгляд взаємодії anima/soma співвідносно до ідей віртуальної психології [5; 9]. Наприкінці ХХ століття проводилися дослідження, присвячені вивченню психології людини в екстремальних ситуаціях. Досліджувалися помилки пілотів та особливості їхніх психологічних станів у разі значних перевантажень. Проаналізувавши результати досліджень, дійшли висновку, що оптимальним поясненням поведінки і помилок пілотів є розгляд людини як істоти поліонтологічної і багатомірної. У стані спокою різні виміри людської реальності, які є якісно відмінними, видаються як гармонізовані та інтегровані в одну цілісність, що формує відповідне цілісне і гармонійне сприйняття себе і світу та визначає ефективно функціонування. В екстремальних станах вказана гармонія певною мірою порушується і різні виміри людини проявляються через особливе сприйняття себе і реальності, що включає появу специфічних і патологічних феноменів. Відповідно до ідей віртуальної психології ми розглядаємо *anima*(у) і *soma*(у) як людські феномени якісно відмінної природи, які є інтегрованими і гармонізованими в одну цілісність та одночасно як такі, що мають певний ступінь автономії, що необхідно врахувати в педагогічній методології та практиках.

Аналіз взаємодії anima/soma з позицій системної психофізіології. У системній психофізіології базисним вченням є теорія функціональних систем [15]. Функціональна система являє собою вибіркоче, динамічне (в розумінні, що формується за певний період часу), стійке об'єднання структур і функцій організму, яке консолідується на основі пристосувального результату і мети. Важливими атрибутивними

ознаками функціональної системи є її відносно автономний, «інструментальний» і цільовий характер реалізації та наявність автоматизованих компонентів (переважно представлених у форматі рефлексів чи їх систем). Психічні функції, такі як пам'ять, мислення, сприйняття, емоції, воля, також є надскладними функціональними системами. Функціональними системами є також знання, вміння, навички, компетентності. Загалом, психічна реальність розглядається з позицій вчення про функціональні системи як відносно автономна функціональна система, до складу якої входить багато функціональних систем. Водночас психіка має зв'язки з матеріальним субстратом тілом і насамперед з мозком. Відповідно до вказаних вище положень теорії функціональних систем відносна автономність психіки нами розглядається також як прояв *аніма*(и), яка себе ідентифікує і осмислює як особливу якісно відмінну від тіла реальність.

Незважаючи на те, що організм людини, як і її психіка, є цілісним феноменом між різними функціональними системами взаємодії можуть бути як взаємодоповнювальними, так і конкурентними [15]. Подібні взаємодії та конкуренції можуть відбуватися у системі *аніма/soma*, якщо в людському бутті домінують заняття і спрямування, які зв'язані з її тілом на фоні недостатньої актуалізації інтелекту, етики і душевних та духовних питань.

Питання взаємин у системі *аніма/soma* в психофізіології представлено як взаємодія тіла і психіки. Це питання визначається як психофізіологічна проблема. Як вважають психологи і психофізіологи, варіанти вирішення цієї проблеми можуть бути реалізовані в інтеграції різних чи всіх наук про людину. Психофізіологічна проблема була сформована у XVII столітті Рене Декартом і розкрита в ідеї психофізичного паралелізму (Декарт, Мальбранш), що включало виділення двох субстанцій як духовних (як *res cogitans*), так і тілесних (як *res extensa*) [3]. Як вказувалося вище, в пайдеї взаємодія *аніма/soma* розкривалася як педагогічна, естетична та етична проблема, ключем до розуміння і вирішення якої була гармонія і гармонізація. Натепер, як і в попередні часи, спрощене вирішення психофізіологічної проблеми визначається ідеями редукаціонізму. Прикладом цього є: домінуюче в радянську епоху

вчення про рефлекси; вихідні методологічні установки біхевіоризму, який зводив складну взаємодію людини і зовнішнього світу до ідеї «стимул – реакція», ігноруючи її душевне і телеологічне начало; «комп'ютерна метафора» психіки, в рамках якої свідомість розглядається як мозкова функція з обробки інформації.

Проблема взаємодії anima/soma у світлі ідей кордоцентризму. Розуміння людини як особливої цілісності, в рамках якої інтегруються і взаємодіють душа, дух і тіло з виділенням провідного духовно-душевного складника, який зв'язаний із серцем, лежить в основі українського кордоцентризму (Г. Сковорода, П. Юркевич) [4; 11]. В такому аспекті слід відзначити, що кордоцентричні ідеї і традиції, у системі яких серце визначається як особлива тілесна структура, для якої характерні духовні і ментальні якості, притаманні багатьом культурам та релігійним системам. Серце розглядається в християнстві, іудаїзмі, ісламі як храм; у православній християнській традиції – як «внутрішнє тіло тіла» (Макарій Єгипетський) [22]; у протестантизмі – як особливий космос; в індуїзмі – як божественний центр, атман, Брахма, «третє око», шлях духовного вдосконалення; у буддизмі – як центр мудрості і чистоти та сутності Будди; у даосизмі – як простір істинного пізнання і розуміння. У такому аспекті актуальними є кордоцентрично орієнтовані філософські концепції «логіки серця» Блеза Паскаля [19] і порядку серця «*ordo amoris*» Макса Шелера [20].

Кордоцентризм розкриває і «візуалізує» «отілеснену» зону інтеграції і гармонії у системі *аніма/soma*, представляючи її як людське серце. Серце, як духовний і духовно-ментальний та культурний феномен, має свої культурно співвідносні репрезентації в поведінці, словах, діяльності людини. Відповідно, визначальними особистісними і поведінковими аспектами, які відображають вказану взаємодію *аніма/soma*, проявлену через людське серце, є соціально і професійнозначимі якості – милосердя, доброта, людяність, співчутливість, турбота, толерантність. Ці якості ми розглядаємо не тільки як прояв людського серця, а також як результат наявної гармонії у системі *аніма/soma*. Прояв вказаних якостей у здоров'язбережувальній діяльності вчителя фізичної культури є визначальним системним чинником, який забезпечує

збереження здоров'я учнів і розкриває педагогічну професію як особливу кордоцентрично і соціально-орієнтовану антропопрактику, в який виразним аспектом є духовний чи серцево-духовний виміри.

Гармонізація у системі anima/soma як системоорганізуюча ідея розробки стратегій професіоналізації педагога та формування і збереження здоров'я. На основі методологічно-ціннісного осмислення представлених вище концепцій, традицій та інтерпретацій, які розкривають взаємодію у системі anima/soma як феномен, розуміння якого є значимим для життя, здоров'я і поведінки людини, а також, враховуючи педагогічні досвіди і запити на збереження здоров'я учасників освітнього процесу, нами актуалізовані та розроблені такі *інтегративні розвивально-здоров'язбережувальні стратегії*: евтюмії і гармонізації, турботи про себе, кордоцентрична стратегія, архітектурно-мистецька стратегія естетизації. Вказані інтегративні розвивально-здоров'язбережувальні стратегії містять як методологічний вимір, так і практико-технологічний. Відповідно, вони входять до методологічних основ такої педагогічної системи, спрямованої на розвиток здоров'язбережувальної компетентності вчителя фізичної культури в умовах післядипломної освіти. Зазначені стратегії також є практико-технологічними інструментами формування зазначеної компетентності та вдосконалення практик і технологій збереження здоров'я в умовах освітнього процесу. Представимо детально зазначені стратегії.

Стратегія евтюмії і гармонізації спрямована на розвиток у вчителя фізичної культури, як і у всіх учасників освітнього процесу, емоційної рівноваги і спокою, гармонії із самим собою і оточуючим світом, позитивного настрою, внутрішньої радості, благодюшності, миролюбства, доброзичливості, психологічного комфорту, відкритості, щастя. У цій стратегії ми визначаємо п'ять складників: здоров'язбережувальний, навчальний, духовний, поведінково-характерологічний, соціально-комунікативний. Здоров'язбережувальний складник визначається тим, що внутрішній спокій, гармонійність і відчуття психологічного комфорту та щастя є важливими аспектами психологічного, психічного і соціального здоров'я. Поведінково-характерологічний складник визначає евтюмію

і гармонію як значиму внутрішню психологічну умову розвитку гармонійної особистості та її ефективної соціальної і професійної взаємодії на основі адекватної і соціально прийнятної поведінки. Навчальний складник розкриває евтюмію і гармонію як внутрішню особистісно-психологічну передумову ефективної навчальної діяльності. Для тривалого і результативного навчання спокій, зосередженість і внутрішня гармонія є необхідними умовами. Духовний складник представляє евтюмію і гармонію як важливі внутрішні умови духовного здоров'я, в якому відображена гармонія душі і тіла та душевне благополуччя. Соціально-комунікативний складник репрезентує евтюмію і гармонію як визначальну передумову ефективної, гармонійної комунікації і загалом соціальної взаємодії. Важливими аспектами евтюмії є міра у всьому і розумне осмислене та цілеспрямоване життя, відповідне добрій і гармонійній людській природі.

Концепт евтюмії (грец. εὐθυμία, від εὖ – благо, θυμός – дух) був розроблений Демокритом. Він вважав стан етюмії найвищим благом і щастям, «хорошим настроєм», «благодюшністю» [8]. У цій стратегії ми актуалізуємо як особистісно-психологічний аспект евтюмії, так і соціальний та культурно-освітній. Це співвідноситься з Національною стратегією розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у Новій українській школі [12]. Концепція евтюмії є відповідною українським культурним традиціям, у системі яких особливо цінується душевний спокій, рівновага, гармонійність, доброзичливість, задоволення життям і світом.

Стратегія турботи про себе є спрямованою на гармонійне існування та розвиток людини, що реалізується як системна культурно-освітня антропопрактика, метою якої є підтримання психологічного, тілесного і соціального здоров'я та співвідносний різносторонній розвиток особистості, який включає інтегративне вдосконалення духовної і тілесної сфери та ефективну взаємодію із соціальним і природним середовищем. Така стратегія сформована на основі давньогрецької антропопрактики «Турботи про себе», представленої Мішелем Фуко [18]. У системі такої антропопрактики людина існує і цілеспрямовано розвивається, турбуючись про свою душу, тіло, близьких, дім, батьківщину. В пайдеї мусична

освіта, як вказувалося вище, спрямовувалася на духовно-ментальний розвиток людини, а гімнастична на тілесний, що співвідноситься з турботою про себе як тілесною, духовною, інтелектуальною і соціальною антропологією. Турбота про себе як значимий складник включає у себе практики самопізнання. В українській культурній традиції наявною є близька антропологія, яка існує контекстуально і представляється як здатність «Дати собі раду», «Потурбуватися про себе».

Кордоцентрична стратегія представляється як визначальна професійна етична передумова й антропологія, а також як практико-технологічний інструментарій, який спрямований на актуалізацію і професійно орієнтоване розкриття таких особистісно-психологічних якостей та поведінкових стереотипів учителя фізичної культури, які в українській культурі традиційно зв'язують з феноменом серця, а саме: милосердя, доброта, співчутливість, людяність, турбота, душевність, толерантність. Така стратегія розроблена на основі методологічно-ціннісної рефлексії ідей і традицій кордоцентризму та аналізу освітніх і медичних практик та досвідів збереження здоров'я. Наявність указаних якостей у вчителя фізичної культури нами розглядається як необхідна педагогічна умова реалізації його здоров'язбережувальної компетентності, як і загалом професійної діяльності. Вказані якості та стереотипи як такі, що є обов'язковими до актуалізації, розвитку і професійного спрямування, входять у структуру особистісно-екзистенційного компонента здоров'язбережувальної компетентності вчителя фізичної культури.

Архітектурно-мистецька стратегія естетизації спрямована на гармонізацію у системі anima/soma та з навколишнім соціальним і природним середовищем, а також на інтелектуальний, естетичний і етичний розвиток та формування психологічного і соціального здоров'я вчителя фізичної культури та учасників освітнього процесу. Вказана стратегія сформована на основі методологічно-ціннісної рецепції ідей мусичної освіти як освіти муз, що є визначальним напрямом у пайдеї. Така стратегія реалізується на основі застосування засобів мистецтва та архітектури. Мистецтво й архітектура є універсальними і чи не найбільш ефективними шляхами гармонізації у системі anima/soma

та способами розкриття в людині її духовної, душевної, естетичної та етичної сутностей. Це реалізується через гармонію, яка проявлена в мистецьких і архітектурних феноменах, в образах, ритмах, наративах, спорудах тощо.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у такому напрямі.

1. Розгляд класичної психофізіологічної проблеми, репрезентованої як багатомірна і системна взаємодія у системі anima/soma, представляється як методологічний шлях концептуалізації *інтегративних розвивально-здоров'язбережувальних стратегій*, спрямованих на розвиток здоров'язбережувальної компетентності вчителя фізичної культури в умовах післядипломної освіти та на вдосконалення освітніх практик і технологій збереження здоров'я. Вказана проблема розглядається в оптиці різних наук, традицій і концептів на основі ідеї про відносну автономію анімального (в розумінні душевно-духовного) і соматичного (в розумінні тілесного) вимірів людини та їх гармонійну взаємодію. Відносна автономія у системі anima/soma визначає можливість формування як інтегративних, синергійних і взаємодоповнювальних взаємодій, так і розвиток конкурентних. Конкурентні взаємодії у системі anima/soma розглядаються як передумова порушень здоров'я, насамперед духовного і психологічного. Вони також сприяють дисгармонійному розвитку, що включає негативний вплив на характерологічні основи людини та на її поведінку і соціальну, професійну, культурну адаптацію та життєтворчість.

2. На основі розгляду педагогічних та етичних ідей давньогрецької культурно-освітньої традиції – пайдеї можна зробити висновок, що вона цілеспрямовано сприяла гармонізації у системі anima/soma, актуалізуючи насамперед духовно-ментальну онтологію людини як визначальну і системоорганізуючу та етично-формувальну. Нова українська школа у своїй методології і практиках продовжує і розвиває кращі гуманістичні традиції пайдеї, включаючи гармонізацію у системі anima/soma, що нами розглядається як один зі специфічних і не досить актуалізованих шляхів збереження і формування психологічного, соціального і духовного здоров'я та інтелектуального, етичного і естетичного розвитку, а також як передумова самопізнання і самореалізації. Це включає

насамперед формування в освітян гуманістично орієнтованого, системного, багатомірного і поліонтологічного розуміння феномену людини, в якій значимою є гармонізація її анімального і соматичного вимірів.

3. Дослідження взаємодії *anima/soma*, проведене на основі осмислення ідей віртуальної психології, шляхом аналізу патохарактерологічного феномену соматотонії та із застосуванням теорії функціональних систем, вказують на наявність певної автономії і якісних відмінностей між *anima* і *soma*. Вказана автономія, як зазначалося вище, може визначати як гармонійні, так і конкурентні стосунки у системі *anima/soma*, що необхідно врахувати в педагогічній теорії і практиці збереження здоров'я. Це також необхідно для інтегративного і різностороннього розвитку людини, включаючи насамперед інтелектуальний, етичний, естетичний та з метою формування гармонійного характеру, розвитку творчості і навичок ефективної соціальної та професійної взаємодії та адаптації.

4. Аналіз взаємодії у системі *anima/soma* на основі педагогічно-ціннісного осмислення ідей та традицій кордоцентризму і близьких до нього антропологічно і кордоцентрично орієнтованих доктрин визначає можливість репрезентації анімального і соматичного вимірів людської природи як таких, що мають певну соматичну локалізацію в людському серці і проявляються системно в поведінці та характері людини у формі життєво і професійно значимих особистісно-психологічних якостей і

поведінкових стереотипів, якими є милосердя, доброта, співчутливість, людяність, турбота, душевність, толерантність. У цій педагогічній системі вказані якості і стереотипи є визначальними і центральними. Вони входять у структуру особистісно-екзистенційного компонента здоров'язбережувальної компетентності вчителя фізичної культури.

5. З метою гармонізації у системі *anima/soma*, а також для збереження здоров'я і гармонійного та різностороннього розвитку як вчителя фізичної культури, так і учасників освітнього процесу нами розроблені такі *інтегративні розвивально-здоров'язбережувальні стратегії*: евтюмії і гармонізації, турботи про себе, кордоцентрична стратегія, архітектурно-мистецька стратегія естетизації. Ці стратегії спрямовані на професіоналізацію педагога та на його інтелектуальний, етичний, естетичний розвиток та удосконалення професійної суб'єктності. Вказані стратегії націлені також на вдосконалення освітніх здоров'язбережувальних практик і технологій та на їх ефективне застосування. Інтегративні розвивально-здоров'язбережувальні стратегії є значимими складниками такої методологічної системи. Вони також являють собою практико-технологічний інструментарій збереження здоров'я і розвитку.

6. Перспективи подальших розвідок у такому напрямі полягають в удосконаленні представлених у дослідженні інтегративних розвивально-здоров'язбережувальних стратегій та аналізу їх практичного застосування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеєнко А.П. Втрата людяності як втрата духовності. *Проблема людини у соціально-гуманітарному та медичному дискурсах* : матеріали міжвузівської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Харків, 2018. С. 3–7.
2. Аносов І.П., Станішевська Т.І. Особистісно-професійний розвиток вчителя нової української школи в контексті антропологізації сучасної освіти. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогіка»*. № 1 (20), 2018. С. 17–22.
3. Астахова Т.Г. Картезіанський дуалізм: *pro et contra*. *Грані*. № 10, 2013. С. 73–77.
4. Гнатюк Я. Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій : монографія. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2010. 184 с.
5. Дупак В.Г. Метафізика віртуальної реальності: аналіз філософських концепцій. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. № 66, 2012. С. 27–31.
6. Ілляхова М.В. Концептуалізація поняття «кайрос» у контексті професійного розвитку креативності науково-педагогічного працівника. *Актуальні питання мистецької педагогіки*. № 9, 2019. С. 28–34.
7. Кассен Б., Сігов К. Європейський словник філософій : Лексикон неперекладностей. Том перший. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. 576 с.
8. Кашуба М. Ідеї античного гедонізму в етиці Києво-Могилянської академії. *Докса*. № 8, 2005. С. 259–268.

9. Лугуценко Т. Людина Virtus у просторі та часі віртуальної реальності. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. № 1(1), 2013. С. 47–51.
10. Лупаренко С.Є. Наукові підходи до дослідження питань дитинства й розвитку дитини. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : науковий журнал СумДПУ ім. А.С.Макаренка. Суми : СумДПУ. № 7 (41), 2014. С. 286–294.
11. Мозговий Л. Серце як основа духовного життя людини у творчості Г.Сковороди та П.Юркевича. *Схід*. № 5 (112). 2011. С. 116–119.
12. Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі : Указ Президента України від 25.05.2020 р. № 195/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text> (дата звернення: 05.05.2021).
13. Ситченко К.В. Калокагатія як символ довершеності античної людини та її тлумачення в сучасній культурі. *Культура України. Серія «Мистецтвознавство»*. № 53, 2016. С. 251–260.
14. Федорець В.М. Антропологічно-ціннісна рефлексія пайдеї як культурно співвідносний шлях удосконалення здоров'язбережувальної компетентності вчителя фізичної культури. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»*. № 8, 2019. С. 153–210.
15. Федорець В.М. Особливості формування здоров'язбережувальної компетентності вчителів фізичної культури на основі вчення про функціональні системи. *Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади і практика реалізації* : матеріали методол. семінару. Ч. 2. Нац. акад. пед. наук України. Київ : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2014. С. 265–273.
16. Федорова К.Г. Філософські антропотренди : підступ до людини майбутнього. *Перспективи* : соціально-політичний журнал, № 4, 2022. С. 17–22.
17. Bonasio G. Kalokagathia and the Unity of the Virtues in the Eudemian Ethics. *Apeiron*, 53(1), 2020. С. 27–57.
18. Foucault M. Technologies of the Self: Lectures at University of Vermont Oct. 1982. University of Massachusetts Press, Cambridge, 1988. P. 16–49.
19. Peters James R. The logic of the heart: Augustine, Pascal, and the rationality of faith. Baker Academic, 2009.
20. Scheler M. Ordo amoris. Vol. 23. Caparróseditores, 1996.
21. Sheldon W.H. Body and temperament types. New York : Random House, 1940. P. 104.
22. Zhukovsky V. Неосаяжність Бога та його іманентність у богомисленні Макарія Єгипетського. *Voх Patrum*, № 65, 2016. С. 783–800.

REFERENCES:

1. Alekseienco, A.P. (2018). Vtrata liudianosti yak vtrata dukhovnosti [Loss of humanity as a loss of spirituality]. Problema liudyny u sotsialno-humanitarnomu ta medychnomu diskursakh. Materialy mizhvuzivskoi naukovopraktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu, Kharkiv. P. 3–7 [in Ukrainian].
2. Anosov, I.P., Stanishevskaya, T.I. (2018). Osobystisno-profesiyni rozvytok vchytelia Novoi ukrainskoi shkoly v konteksti antropologizatsii suchasnoi osvity [Personal and professional development of a teacher of a New Ukrainian School in the context of anthropologizing modern education]. Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriya: Pedahohika, 1 (20). P. 17–22 [in Ukrainian].
3. Astakhova, T.H. (2013). Kartezianskyi dualizm: pro et contra [Cartesian dualism: pro et contra]. Hrani, (10). P. 73–77 [in Ukrainian].
4. Hnatiuk, Ya. (2010). Ukrainskyi kordotsentryzm u konflikti mifolohii ta interpretatsii: monohrafiia [Ukrainian cordocentrism in the conflict of mythologies and interpretations: monograph]. Ivano-Frankivsk: Symfoniia forte, 184 p. [in Ukrainian].
5. Dupak, V.H. (2012). Metafizyka virtualnoi realnosti: analiz filosofskykh kontseptsii [Metaphysics of virtual reality: analysis of philosophical concepts]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka, 66. P. 27–31 [in Ukrainian].
6. Illiakhova, M.V. (2019). Kontseptualizatsiia poniattia «kairos» u konteksti profesiinoho rozvytku kreatyvnosti naukovopedahohichnoho pratsivnyka [Conceptualization of the concept of “kairos” in the context of professional development of creativity of a scientific and pedagogical worker]. Aktualni pytannia mystetskoi pedahohiky, 9. P. 28–34 [in Ukrainian].
7. Kassen, B., Sihov, K. (2009). Yevropeyskyi slovnyk filosofii: Leksikon neperekladnosti [European dictionary of philosophies: Lexicon of untranslatables]. Tom pershyi. Kyiv: DUKh I LITERA, 576 p. [in Ukrainian].
8. Kashuba, M. (2005). Idei antychnoho hedonizmu v etytsi Kyievo-Mohylianskoii akademii [Ideas of ancient hedonism in the ethics of the Kyiv-Mohyla Academy]. Doksa, (8). P. 259–268 [in Ukrainian].

9. Lugutsenko, T. (2013). Liudyna Virtus u prostori ta chasi virtualnoi realnosti [Virtus man in the space and time of virtual reality]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*, 1(1). P. 47–51 [in Ukrainian].
10. Luparenko, S.Ye. (2014). Naukovi pidkhody do doslidzhennia pytan dytynstva y rozvytku dytyny [Scientific approaches to the study of childhood and child development]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii: nauk. zhurn. SumDPU im. A.S. Makarenka. Sumy: SumDPU*, 7 (41). P. 286–294 [in Ukrainian].
11. Mozghovyi, L. (2011). Sertse yak osnova dukhovnoho zhyttia liudyny u tvorchosti H. Skovorody ta P. Yurkevycha [The heart as the basis of a person's spiritual life in the work of H. Skovoroda and P. Yurkevich]. *Skhid*, 5 (112). P. 116–119 [in Ukrainian].
12. Pro Natsionalnu stratehiu rozbudovy bezpechnoho i zdorovoho osvitnoho seredovyscha u novii ukrainskii shkoli: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.05.2020 r. [On the National Strategy for Building a Safe and Healthy Educational Environment in the New Ukrainian School: Decree of the President of Ukraine of 25.05.2020]. № 195/2020. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text> (Last accessed: 15.01.2021) [in Ukrainian].
13. Sytchenko, K.V. (2016). Kalokhatiia yak symvol dovershenosti antychnoi liudyny ta yii tлумachennia v suchasni kulturi [Kalokagathia as a symbol of perfection of ancient man and its interpretation in modern culture]. *Kultura Ukrainy. Serii: Mystetstvoznavstvo*, (53). P. 251–260 [in Ukrainian].
14. Fedorets, V.M. (2019). Antropolohichno-tsinnisna refleksiia paidei yak kulturno spivvidnosnyi shliakh udoskonalennia zdoroviazberezhualnoi kompetentnosti vchytelia fizychnoi kultury [Anthropological and value reflection of paideia as a culturally relevant way of improving the health-preserving competence of a physical education teacher]. *Visnyk pisliadyplomnoi osvity. Serii: Pedahohichni nauky*, 8. P. 153–210 [in Ukrainian].
15. Fedorets, V.M. (2014). Osoblyvosti formuvannia zdoroviazberezhualnoi kompetentnosti vchyteliv fizychnoi kultury na osnovi vchennia pro funktsionalni systemy [The peculiarities of the formation of the health preserving competence of the Physical Education teachers on the basis of the functional systems doctrine]. *Kompetentnisnyi pidkhid v osviti: teoretychni zasady i praktyka realizatsii: materialy metodol. seminaru. Ch. 2. Nats. akad. ped. nauk Ukrainy, Kyiv: In-t obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy*. P. 265–273 [in Ukrainian].
16. Fedorova, K.H. (2022). Filosofski antropotrendy: pidstup do liudyny maibutnoho [Philosophical anthropotrends: an approach to the man of the future]. *Perspektyvy: Sotsialno-politychnyi zhurnal*, 4. P. 17–22 [in Ukrainian].
17. Bonasio, G. (2020). Kalokagathia and the Unity of the Virtues in the Eudemian Ethics. *Apeiron*, 53(1). P. 27–57.
18. Foucault, M. (1988). *Technologies of the Self: Lectures at University of Vermont Oct. 1982*. University of Massachusetts Press, Cambridge. P. 16–49.
19. Peters James, R. (2009). *The logic of the heart: Augustine, Pascal, and the rationality of faith*. Baker Academic.
20. Scheler, M. (1996). *Ordo amoris*. Vol. 23. Caparróseditores.
21. Sheldon, W.H. (1940). *Body and temperament types*. New York: Random House. P. 104.
22. Zhukovskyy, V. (2016). Neosiazhnist Boha ta yoho imanentnist u bohomyslenni Makariiia Yehypetskoho [The immensity of God and his immanence in the divine thinking of Macarius of Egypt]. *Vox Patrum*, 65. P. 783–800 [in Ukrainian].